

DEVIJANTNE POJAVE I SOCIJALNA KONTROLA

Nevzet Veladžić

Pravni fakultet Univerziteta
u Bihaću, Bihać, Bosna i
Hercegovina

Adresa za korespondenciju:
Nevzet Veladžić
Pravni fakultet Univerziteta u
Bihaću
Mehe Hadžiabdića bb
77000 Bihać
Bosna i Hercegovina
nevzet.veladzic@pravnofakultet.ba

Copyright © 2013 Fakultet za
kriminalistiku, kriminologiju i
sigurnosne studije Univerziteta u
Sarajevu

Sažetak

Devijantne pojave se dešavaju u specifičnom socijalnom kontekstu. Ove pojave razvijaju svoje zasebne historije, a tokom vremena mogu evoluirati. Ovakav kontekst značenja je potrebno imati na umu ne samo radi razumijevanja pojave, već kako bi se postigla djelotvorna socijalna kontrola. Socijalna kontrola obično nastoji utjecati na ljudsko djelovanje kroz sankcije ili određenim reakcijama prema njihovom obrascu ponašanja. Internalizacija normi utvrđuje vjerovatno najdjelotvorniju formu socijalne kontrole jer ona dokida potrebu za sankcijama. Socijalna kontrola se može iskazivati putem formalnih ili neformalnih metoda, dok različiti tipovi sankcija imaju različitu djelotvornost. Proces socijalne kontrole je po svojoj suštini dio devijantnog procesa. Pojedini ljudi kontroliraju druge definirajući njihovo ponašanje kao devijantno. Na isti način, definicija devijantnosti ima istu funkciju, da ljudsko ponašanje uskladi i da ih drži dalje od sankcija.

Najizražajniji primjeri formalnih instrumenata socijalne kontrole su pravo i zakoni. Potpuno logično, zakon se primjenjuje nad svima u određenoj političkoj jurisdikciji, a svako njegovo kršenje često izaziva oštro kažnjavanje. Članovi društvene zajednice se ponekad ne mogu složiti oko toga koja su ponašanja suprotstavljena zakonu. U takvim slučajevima zakoni ne mogu osigurati djelotvornu socijalnu kontrolu. U drugim slučajevima, zakon stvara lošije nedostatke od same neučinkovitosti; zapravo, to ponekad usložnjava društvene probleme tako što osnažuje devijantnost. Stav sociologa je da su i devijantnost i socijalna kontrola povezani sa određenim standardima. Budući da ponašanje koje predstavlja devijacije varira od grupe do grupe, ovisno o promjenama u njihovim normativnim strukturama, mjere socijalne kontrole također variraju.

Ključne riječi: *devijantne pojave; formalne sankcije; neformalne sankcije; pritisci okoline; pravo; pozitivne sankcije; socijalna kontrola.*

Predstava o devijantnosti je usko povezana sa **socijalnom kontrolom**. Devijantna ponašanja najčešće predstavljaju neželjene i neprikladne aktivnosti koje ljudi čine, a kojima se otvoreno protive članovi društvene zajednice. Reakcije društva na takvu vrstu neželjenog ponašanja nazivamo *socijalnom kontrolom*. Priroda i snaga reakcija članova društva je različita, ovisno kako se devijantnost iskazuje. U ovom radu ćemo istražiti odnos između devijantnosti i socijalne kontrole tako što ćemo utvrditi glavne karakteristike devijantnih pojava, ali i sam proces socijalne kontrole.

U malom gradiću u SAD-u učiteljica Pamela Rogers je osumnjičena da je imala seksualne odnose sa trinaestogodišnjim učenikom (više od jedanput). U februaru 2005. godine ta učiteljica je uhapšena pod optužbom da je 15 puta počinila seksualno zlostavljanje, te 13 puta spolno općila sa maloljetnom osobom. Majka učenika je željela izbjeći sudski postupak, a s druge strane učiteljica je priznala da je ukupno četiri puta (a ne 13 puta) obavljala radnje koje se tretiraju kao zlostavljanje maloljetne osobe. U augustu 2005. sud je osudio učiteljicu Pamelu Rogers na služenje devetomjesečne kazne, (iako je za to krivično djelo predviđena kazna i do sedam godina zatvora), uz veliku mogućnost puštanja na uvjetnu slobodu.

Da li je ovo preblaga presuda? Ipak, stvari su se iznenada počele mijenjati kada je učiteljica ponovo u aprilu 2006. bila uhapšena i suočena sa optužbom da je slala tekstualne poruke, slike u kojima je ona gola pozirala te je sačinila porno-video u kojem je ona sa maloljetnom osobom i na taj način prekršila uvjetnu slobodu.

Ovaj slučaj je po mnogo čemu jedinstven. U jednim dnevnim novinama („World Net Daily“, 2009.) objavljena su imena i pojedinosti o preko 220 učiteljica i nastavnica koje su imale neprikladne odnose sa svojim učenicima. Učiteljice i nastavnice, koje su mahom bile u dvadesetim i tridesetim godinama u vrijeme počinjenja krivičnog djela, nastanjene su širom SAD-a, kako u urbanim tako i ruralnim dijelovima države.

Marshall B. Clinard, „*Sociology of Deviant Behavior*,“ 2011.

DEVIJANTNE POJAVE

Devijantni slučajevi imaju različite forme, ali svi oni imaju obilježje kršenja određenih uspostavljenih normi. Teorijski, ljudi mogu počinuti onoliko devijantnih radnji koliko mogu pronaći normi za njihovo kršenje. Neke od tih radnji uključuju fizičko ponašanje, kao primjer počinjenje zločina, dok druga imaju verbalna obilježja, poput onih kada djeca neprikladno komuniciraju ili psuju svoje roditelje.

Nije dovoljno da naš fokus usmjerimo isključivo na samu čovjekovu devijantnost, već je važan kontekst u kojem se određeno ponašanje iskazuje. Taj kontekst uključuje devijanta (prijestupnika), žrtvu, okolnosti koje su ih spojile i, ovisno od vrste čina, historiju prijestupnika i žrtve. Razumijevanje devijantnih događaja počinje sa onim što se dešavalo prethodno, obuhvaća trenutnu situaciju u kojoj se događaj odvija te posljedice promatranog događaja (Sacco and Kennedy, 1996). Na primjer, prijestupnik je izvršio fizički napad na žrtvu, ali nerijetko interakcija između prijestupnika i žrtve tvore „uzrok“.

Svakako, termin uzrok ili povod nije isto što i termin krivnja, a analiza devijantnosti je fokusirana u pravcu koji treba da razmotri i obuhvati sve elemente koji su zajedno producirali devijantni čin. Počinitelj i žrtva su mogli imati nastavak svađe tokom

određenog vremena, ili je možda nedostatak argumenata prethodio fizičkom napadu. Također, napad je mogao uslijediti nakon interakcije u kojoj je jedna od strana osporavala čast druge ili je rekla nešto što druga strana smatra ugrožavanjem časti i poštovanja (Oliver, 1994). Svaka analiza događaja traži pažnju ovih, ali i svih drugih faktora koji daju doprinos devijantnom činu.

Usmjeravajući pažnju na sam **devijantni čin**, potrebno je na trenutak zanemariti kontekst u kojem se on odvija. Na primjer, grupa žena je tokom jedne parade u New Orleansu otkrivala svoje grudi u zamjenu za jeftini nakit ili druge sitne vrijednosti. One to jednostavno nisu učinile zato što su htjele ostvariti određenu korist od samog čina skidanja odjeće. Prije možemo reći da se radi o povremenom egzibicionizmu koji vežemo za teška stanja poput alkoholizma, stvaranje atmosfere na zabavi ili neki slični razlog. Međutim, brojne studije navode da su slični motivi i kod žena koje su po zanimanju *striperi* ili *toples plesačice* (Thompson and Harred, 2002). Mnogi ljudi ovakve aktivnosti neće smatrati egzibicionizmom zato što financijske okolnosti uvjetuju skidanje žene u javnosti. U tom smislu, slučaj egzibicionizma se može fizički izolirati u vremenu i prostoru, a društveni kontekst definira i stvara oblik devijantnog čina.

Devijantne uloge

U svakodnevnom životu svaki pojedinac obavlja brojne društvene uloge. U isto vrijeme, jedna osoba može biti student, sin ili kćerka, korisnik usluga, prijatelj, ali ponekad može biti i devijant. Niko nije cijelo vrijeme devijant; **devijantne uloge**, kao i sve ostale uloge, pojavljuju se samo ponekad u radnjama koje ljudi obavljaju. Neki pojedinci igraju uloge devijanata više od drugih, međutim i oni čiji je život satkan od devijantnosti nisu cijelo vrijeme devijanti, odnosno ne krše stalno općeprihvaćene društvene norme. Ovo se prije svega odnosi na one ljude koji povremeno iskazuju devijantnost, poput osobe koja se napije na proslavi Nove godine, pa čak i na one koji počine teži oblik devijantnosti, ali tu devijantnu ulogu samo ponekad iskazuju. Članovi organizirane kriminalne grupe, pored činjenice da imaju zločinačko ponašanje, također igraju uloge supruga, roditelja, kupca, fudbalskog navijača ili nešto slično.

Najviše devijantnih postupaka pojavljuje se u specifičnom društvenom kontekstu. Neki devijantni slučajevi, kao što su nasilje u porodici, često počinju bez posebne namjere da se takav čin počini; postupak je pratio razvoj interakcija sa drugima. „Svaka akcija jedne zabave u određenoj mjeri ovisna je od prethodne akcije druge zabave. Ishod takvog interakcijskog procesa je zajednički proizvod obje akcije“ (Lofland, 1969: 146).

Devijantna mjesta

Devijantni čin može biti iniciran interpretacijom situacije kao prilike za da se on počini. Kada, na primjer, tinejdžer gleda u auto u kojem su ostavljeni ključevi, on bi mogao protumačiti datu situaciju kao priliku da se ukrade auto. U drugom slu-

čaju, imamo tinejdžera koji ne obraća pažnju u istoj situaciji (Karmen, 1981). Kada ovisnik o drogi vidi da u farmaciji ili u ordinaciji kod ljekara postoje određeni proizvodi koji su po kemijskom sastavu na bazi droge, on može sebi stvoriti predstavu da se putem noćne provale može snabdjeti tim lijekovima, kao zamjenu za drogu. Također, teška i stresna situacija može stvoriti jednu vrstu percepcije kod osobe koja razmišlja o suicidu, dok će kod nekog drugog stvoriti potpuno različitu percepciju. Ovo nas navodi na zaključak da je čovjekov čin ili djelovanje nužno potrebno staviti u društveni kontekst kao ishod konkretnog društvenog procesa koji uključuje i fizičku dimenziju.

Devijantne radnje nisu slučajni događaji; pojavljuju se više na nekim mjestima, isto tako više u nekim društvenim grupama. Izraz *devijantna mjesta* označavaju fizičku lokaciju koja je povezana sa devijantnom radnjom. Konvencionalni zločini su učestaliji u većim gradovima u odnosu na mala mjesta, ali i neki kvartovi grada imaju veću stopu u odnosu na druge. Početkom 1920-tih, dvojica istraživača sa Univerziteta u Čikagu, Clifford Shaw i Henry McKay, ustanovili su postojanje određene veze između delikvencije i pojedinih dijelova grada. Slično je i sa teorijom, koju je razvio Stark (1987), a koja objašnjava povezanost devijantnih radnji sa određenim tipovima zajednice u kojima je visoka gustoća naseljenosti kao i brojnost članova domaćinstva. Visoka razina siromaštva u takvim zajednicama, uz ekstenzivno fizičko propadanje, može utjecati na društveni moral kao i izgled samih stanovnika. U tim kvartovima ljudi provode mnogo vremena vani, na ulicama gdje se susreću sa brojnim iskušenjima i prilikama za devijaciju. Svojstveno je da u takvim kvartovima imamo nisku razinu roditeljske kontrole, jer njihova djeca provode veliki dio vremena izvan kuće. Navedeni elementi svakako mogu doprinositi u stvaranju devijantnosti. Postoje brojni načini koji omogućavaju kvalitetnije dizajniranje zgrada i urbanističko planiranje kvartova, a što bi u konačnici dovelo do smanjenja kriminala (Felson, 2002: Chapter 9).

Devijantna mjesta su lokacije na kojima se odvijaju devijantna ponašanja. Siromašni kvartovi su često mjesta u kojima postoji velika vjerojatnost da se pojavi devijantnost, što ukazuje na trulost i poremećaj same zajednice (Kelling and Coles, 1996). Manji primjeri devijantnosti, kao što su grafiti ili stvaranje uličnih grupa koje mogu proizvesti veće devijacije, pa čak i zločin.

Analitičari ne mogu uspješno proučavati devijantnost, ako je ona izolirana od društvenog konteksta, uključujući i povremene veze između različitih djelovanja. Proces učenja o načinu kako počinuti određenu devijantnu radnju može trajati dugi vremenski period, odnosno ono traje sve dok *devijant* ne osjeti zadovoljstvo i avanturizam za uspješno obavljen čin. Na primjer, neki odrasli devijant je svoju pljačkašku karijeru mogao početi veoma rano, u adolescentom dobu u minornim delikventnim grupama, dok su drugi poduzimali rizične aktivnosti. Rizična ponašanja, kao što su eksperiment s drogom ili mali ulozi u kockanju mogu izgledati financijski, ali

i društveno isplativi. Studija o kockarima, ukazuje da je početak karijere običnog kockara (iz niže klase) traganje za dinamičnim akcijama. „Pojedinač kocka zato što ta aktivnost nudi uzbuđenje i potvrđuje ga kao interesantnu i „dinamičnu“ osobu (Lesieur, 1977).

Na prvi pogled obično krivično djelo može, zapravo, biti rezultat velikog broja događaja i interakcija. Sociolozi naglašavaju značaj društvenog konteksta za razumijevanje nasrtajnog ponašanja urbanog čovjeka. Jedna osoba može uvrijediti drugu ili je isprovocirati da ga ona fizički napadne. Još češći primjeri su kada određena osoba udari na ponos i dostojanstvo druge osobe, odnosno povrijedi njegovu ženu, djevojku ili člana familije. Napadi se ne događaju tek tako; oni su jednom nizu – akcija, reakcija i interpretacija.

DEVIJANTNOST I ŽRTVE

Priroda devijantne pojave ne ovisi samo od iskustava učesnika, već se ogleda i u reakciji drugih koji se nađu u neposrednoj situaciji. Reakcija socijalne audijencije pomaže u stvaranju okvira devijantnog djelovanja.

Iz samog događaja često iskrsnu nepredviđene posljedice koje se pojave u ranoj fazi devijantnog čina. Slučajevi ubojstava su često rezultat takvih iznenađenja. Na primjer, provalnik je imao namjeru da opljačka kuću, a na kraju završi sa ubojstvom vlasnika ili stanara kuće. Veliki broj ubojstava ima određenu povezanost sa drugim zločinima, kao što je slučaj sa transakcijom droge koja pri samom izvršenju propadne i neko bude ubijen. U nasilnim krivičnim djelima, poput ubojstva i fizičkog napada, počinitelji i žrtve često se poznaju međusobno (Reiss i Roth, 1993), a slično je i kod slučajeva krivičnih djela nasilja u porodici. Istraživanja su identificirala brojne faktore koja se obično povezuju sa krivičnim djelima nasilja u porodici, kao što su nizak socioekonomski status, socijalna izolacija, stres i nizak stepen samopouzdanja (Gosselin, 2003). Povrh toga, napad u porodici najčešće reflektira krug nasilja u kojem počinitelj izvještava o prošlosti porodičnog nasilja u kojem je on bio žrtva nasilnih roditelja. Za potpuno razumijevanje porodičnog nasilja moramo uzeti u obzir i prošlost promatrane porodice, budući da često imamo slučajeve gdje žrtve tokom svoga života postaju počinitelji.

Nisu sve devijantne pojave usmjerena ka žrtvama, imamo i one pojave koje su vezane za posebnu kategoriju ljudi, kao što su osobe sa *mentalnim poremećajem*. Ljudi sa mentalnim poremećajem općenito nemaju cilj da naškode žrtvi, iako njihov poremećaj može potpuno razoriti brak ili ugroziti porodične odnose. S druge strane, imamo sličnosti i u slučajevima alkoholizma, prostitucije, ovisnika o drogi, gdje postupci nisu nužno usmjereni da bi se nanijela bol drugima, međutim ne smijemo zanemariti da ova svojstva bitno utječu na potencijalne *devijante* (Meier i Geis, 2006). Također, mnogi *devijanti* počine društveno neprihvatljive radnje bez prisut-

nosti drugih. Ovisnici najčešće uzimaju drogu onda kada ih niko ne vidi, pa čak i neki oblici krivičnih djela se dešavaju izvan očiju javnosti, kao što su noćne provale i pljačke.

Devijantnim događajima se pridaje značaj zbog pažnje koja je više usmjerena na okolnosti koje definiraju tu pojavu nego na *devijante* koji su akteri samog čina. Devijanti su samo jedan dio tog društvenog mozaika. Sociolozi moraju proširiti svoje perspektive kod proučavanja same prirode onih društvenih pojava koje nazivamo devijantnima. Društveni kontekst devijantnosti uključuje društvenu snagu koja *devijante* dovodi u vezu sa potencijalnom žrtvom, kao i vrijeme, mjesto i njihove međusobne interakcije. Također, taj kontekst uključuje i nastojanja da se smanji devijantnost, a taj proces smanjivanja sociolozi nazivaju *socijalnom kontrolom*.

SOCIJALNA KONTROLA

Mnogi učenjaci problem društvenog poretka smatraju temeljnim pitanjem svih društvenih nauka (Rule, 1988:224). Zašto se ljudi povinuju pravilima i normama, čak i kada poslušnost ne pogoduje njihovim vlastitim interesima? Zašto neki ljudi krše zakone i to smatraju društveno prihvatljivim i prikladnim ponašanjem? Većina sociologa odgovara da su takva pitanja vezana za socijalnu kontrolu.

Sve društvene grupe imaju instrumente kojima se upravlja postupcima koji krše društvene norme. Ti instrumenti se zajedničkim imenom zovu *socijalna kontrola* (Meier, 1982). Definiciju možemo suziti da glasi: „socijalna kontrola podrazumijeva otvoreni ljudski postupak u vjeri da će taj postupak (1) povećati ili smanjiti vjerojatnost nekog kasnijeg stanja i (2) povećati ili smanjiti vjerojatnost u ostvarenju željenog cilja (Gibbs, 1989:23). Socijalna kontrola podrazumijeva promišljene pokušaje promjene određenih postupaka i ponašanja. Mjere socijalne kontrole služe socijalnoj svrsi osiguranja ili pokušaju da osigura poštivanje normi. U određenoj situaciji, ljudi se vladaju po društvenim normama jer znaju da nemaju alternativu, dok ih u drugoj oni poštuju zato što imaju određeni povod da tako čine. Ti povodi mogu biti neformalni instrumenti socijalne kontrole, kao što su podsmijeh ili reakcija formalnih državnih i religijskih institucija. Socijalna kontrola nije čin, to je proces.

PROCESI SOCIJALNE KONTROLE

Sociolozi razlikuju dva osnovna procesa socijalne kontrole: a) Internalizacija grupnih normi i b) proces sankcioniranja.

Internalizacija grupnih normi

Ovaj proces potiče poštivanje važećih pravila putem socijalizacije, tako da ljudi znaju što društvo očekuje te žele ispuniti ta očekivanja (Scott, 1971). Internalizacija

grupnih normi postiže socijalnu kontrolu na način da članovi zajednice uče i prihvaćaju norme svoje društvene grupe. Ovaj proces je rezultat ukupnog socijalizacijskog procesa koji motivira članove da poštuju očekivanja društvene grupe unatoč mogućim vanjskim pritiscima. Društvo ne treba ulagati poseban trud kako bi osiguralo suglasje oko takvih normi, jer one upućuju na spontane i nesvjesne puteve djelovanja koji karakteriziraju sadržaj običaja u nekoj kulturi.

Ljudi općenito, u interakcijama s drugima, uče o instrumentima socijalne kontrole, kao što su običaji, tradicija, vjera. Nije jedini razlog što pješaci na pješačkom prijelazu čekaju zeleno svjetlo novčana zakonska sankcija, kao što nije jedini razlog što neko izbjegava da pije alkoholna pića radi toga što bi ga komšije mogle prozvati pijancem. Većina članova zajednice uglavnom poštuju norme zato što su a) naučili stvarni sadržaj tih normi i b) prihvatili norme kao svoje vlastite te ih smatraju standardima koji usmjeravaju njihovo ponašanje.

Mnoga iskazana poštovanja prema normama su rezultat socijalizacije putem koje ljudi nauče i budu uvjereni da se oni *trebaju* vladati u skladu sa naučenim pravilima, bez obzira i neovisno od potencijalnih reakcija drugih. Socijalna kontrola se u suštini sastoji od procesa u kojem pojedinac uči da izbjegava ponašanja koja su u suprotnosti sa općeprihvaćenim društvenim normama. Proces socijalne kontrole više nas uči kako da ne sudjelujemo nego kako biti sudionik u devijantnog ponašanja (Gottfredson i Hirschi, 1990).

Proces sankcioniranja

Sankcije su društvene reakcije na ponašanje. Sociolozi ih često klasificiraju prema njihovom sadržaju. Socijalna kontrola putem vanjskih pritisaka uključuje pozitivne i negativne sankcije. **Negativna sankcija** je kazna namijenjena da obeshrabri devijantno ponašanje. **pozitivna sankcija** je nagrada čiji je cilj da ohrabri ponašanje koje je u skladu sa normama. Također, sociolozi prave klasifikaciju sankcija na temelju njihovih izvora: **neformalne sankcije**, kao što su verbalna osuđivanja postupaka su neslužbeni oblik djelovanja društvene grupe ili pojedinaca, dok su **formalne sankcije**, poput kazni za krivično djelo, izrazi društvene grupe s ciljem da prenesu mišljenje kolektiviteta. U osnovi, kao što postoje različiti oblici devijantnosti tako postoje i različiti oblici sankcija.

Formalne i neformalne sankcije ne djeluju neovisno jedna od druge (Williams i Hawkins, 1986). Formalne sankcije osnažuju neformalne sankcije, a i suprotno. Jedna studija pokazuje (na uzorku od 800 dječaka tinejdžerske dobi) da tinejdžeri iskazuju veću brigu oko toga što bi njihove porodice mislile o njima, nego što ih brinu formalne sankcije koje uključuju i hapšenje od strane policije (Willcock i Stokes, 1968). Također, strah od formalnih sankcija, kao što je hapšenje i zatvaranje, stvara veoma veliki utjecaj. Rezultati ove studije pokazuju da kombinacija obje vrste sankcija, formalnih i neformalnih, izrazito snažno utječu na ponašanje.

Neformalna socijalna kontrola

Neformalne socijalne sankcije dolaze kao reakcije na ponašanja ljudi koji se međusobno poznaju. To su sankcije koje prisiljavaju pojedinca da provodi neformalne norme, najčešće u malim grupama.

Tabela 1: Različiti tipovi sankcija

Vrsta sankcije	Formalne sankcije	Neformalne sankcije
Pozitivna	Povećanje plaće	Pohvala
	Medalja u vojsci	Ohrabrenje
	Certifikat	Osmijeh
	Napredovanje u službi	Čestitanje
Negativna	Zatvor	Kritika
	Otpuštanje s posla	Uskratiti naklonost
	Ekskomunikacija iz Crkve	Negativno pričanje

Neformalne sankcije poput prepričavanja i podsmjeha mogu biti posebno efektivne u relativno malim društvenim grupama, gdje svako poznaje ostale članove zajednice, a neki od njih su u izravnom kontaktu i provode vrijeme zajedno. Neformalne sankcije su reakcije na specifična ponašanja, a to su: ukor, kritika, pohvala, gestikulacija rukama i drugi oblici govora tijekom čija je svrha da prenesu odobravanje ili

Prije nekoliko godina, kada se na željezničkoj stanici u Tokiju desilo silovanje jedne putnice od strane osobe koja je radila na sigurnosti putnika, direktor željezničke stanice je podnio ostavku. Na isti način postupili su i njegovi zamjenici iskazujući solidarnu odgovornost zajedno sa direktorom zbog počinjene sramote u okviru njihove firme. Ovakva percepcija odgovornosti je prije svega izraz japanske kulture.

U drugom primjeru, slično je postupio i japanski ministar odbrane poslije slučaja u kojem je borbeni avion nesretnim slučajem udario u putnički avion, što je na kraju rezultiralo njegovim padom. Također, nisu rijetki slučajevi u kojima će japanska porodica počiniti suicid kada im dijete bude uhapšeno zbog gnusnog zločina. (Bayley, 1983: 156)

neodobravanje, poricanje ili davanje naklonosti, te verbalno iskazivanje mišljenja. „Često, kazna sadrži verbalni izraz nezadovoljstva; čak i brzi pogled ukora prema licu prijatelja često biva dovoljan da se spriječi devijantno ponašanje te se kod njega probude osjećaji krivnje ili srama“ (Shibutani, 1986: 218).

Jedna studija (Arthur, 1998) u fokusu svoga istraživanja imala je konzervativnu crkvenu zajednicu Mennoniti u Californiji u kojoj su vladala stroga pravila oblačenja (dress code) za žene. Ta pravila su bila simbol grupne pripadnosti i privrženosti, te su smatrana obilježjem religioznosti. Ona su bila obvezujuća za sve žene crkvene za-

jednice. Žene koje su odstupile od „dress coda“ bile su predmet brojnih ograničenja, od verbalnih kritika do isključivanja iz zajednice.

Prema mišljenju nekih društvenih teoretičara (Braithwaite, 1989), neformalna socijalna kontrola je značajan instrument u generalnoj prevenciji krivičnih djela. Neformalne sankcije, poput *sramote* mogu biti prepreka za počinjenje krivičnog djela, te se takvi počinitelji mogu reintegrirati u društvenu zajednicu. Prema ovom mišljenju, najveći broj članova društva se suzdržava od krivičnih djela ne zato što ih je strah od zakonom predviđenih sankcija, već zbog njihove svijesti da nije dopustivo kršiti pravne norme. Mnogi ljudi ne razmišljaju o „lošim“ djelima, jer se takva djela smatraju društveno neprihvatljivim, odnosno lošim ponašanjem koje trebamo izbjegavati. Članovi zajednice koji krše zakone mogu se suočiti sa oba vida sankcije, prvo sa *sramotom* i *poniženjem*, a poslije i sa formalnim sankcijama kao što su prekršajne kazne, hapšenje ili zatvorska kazna. Sramota i poniženje se smatraju važnim sankcijama u mnogim državama poput Japana u kojima se neformalna snaga individualne svijesti pridružuje formalnoj moći države i njenim zakonskim sankcijama. Uzajamni utjecaji formalne i neformalne kontrole također se odnose na ostvarivanje zakonske prisile u ruralnim područjima. Diskreciona lokalna pravna prisila vlastima često pomaže da osumnjičene prijestupnike drže izvan sistema. Lokalni policajac može donijeti bolje i kvalitetnije informacije o osumnjičenom ili o zloglasnoj organizaciji nego policijski službenik sa iskustvom i visokim činom koji dolazi iz velikog grada. Neformalna povezanost s građanima može bitno pomoći policiji u ruralnim područjima u rješavanju krivičnih djela, jer policajci iz ruralnih krajeva zasigurno imaju više sluha da cijene njihovu zajednicu i lokalnu tradiciju od policajaca iz urbanih područja.

Formalna socijalna kontrola

Formalna socijalna kontrola podrazumijeva organizirani sistem reakcija specijaliziranih agencija i organizacija. Razvoj formalnog sistema kontrole možemo povezati sa onim nedostacima koji su prisutni u neformalnom sistemu kontrole (Horwitz, 1990: 142-149). Kada porodica, crkva, klan ili zajednica ne mogu uspostaviti kontrolu, kao što su određene pojave u procesu urbanizacije, društvo treba alternativne forme kontrole. Te alternativne forme podrazumijevaju uključivanje države u formi policije, sudova i sistema prisile kako bi se osigurala primjena važećih normi i pravila.

Institucionalni sistemi društva sadrže formalne sankcije koje su propisane od strane ljudi koji zauzimaju značajne pozicije i uloge u određenim institucijama. Oni su u određenom smislu *instrumenti socijalne kontrole*, budući da njihove službe administriraju kontrolne sankcije. U najopćenitijem smislu, policija, tužioci i suci u krivično-pravnom sistemu se jasno kvalificiraju kao instrumenti socijalne kontrole, ali isto tako se instrumentima smatraju i psihijatri, učitelji, nastavnici kao i vođe vjerskih zajednica koji obećavaju raj za prihvatljivo, odnosno pakao za neprihvatljivo ponašanje vjernika.

Nepolitičke društvene grupe također nameću sankcije, ponekad oštrije od onih koje nameće država i njene institucije za počinjenje krivičnih djela. Na primjer, poslovna kompanija može dati otkaz uposlenicima, čak i onima koji su dugi vremenski period bili uposlenici kompanije zbog devijantnog čina kao što je krađa ili utaja. Socijalna kontrola se u većini slučajeva može promatrati kroz kontekst društvenih institucija. Profesionalne grupe ili sindikati mogu svoga člana koji postupi suprotno od očekivanog i prihvatljivog ponašanja suspendirati, pa čak i istjerati i time ugroziti njegovo izdržavanje. Društvena kontrola se može iskazati u različitim formama, a najizražajija je ona u kontekstu društvenih institucija, što pokazuje donja tabela.

Tabela 2. Institucije socijalne kontrole

Institucija	Instrumenti socijalne kontrole	Devijantni čin ili postupak	Sankcije
Religija	Svećenik	Grieh	Uskraćivanje obreda, izopćenje
Firma (poduzeće)	Poslodavac	Izostanci, lijenost, kršenje radnih pravila	Otpuštanje, suspenzija, novčana kazna
Sindikata	Upravitelj	Nepokoravanje Sindikalnim pravilima	Isključenje iz sindikata, novčana kazna
Profesionalne grupe	Službenik	Kršenje etike	Oduzimanje dozvole, isključenje iz udruženja
Državne institucije	Policajac, tužitelj, sudac	Kršenje upravnog, građanskog ili krivičnog zakona	Novčane kazne, kazna zatvorom, građanska odgovornost
Društvena organizacija	Službenik	Kršenje pravila organizacije	Novčane kazne, oduzimanje privilegija, isključenje
Porodica	Roditelji	Mladalačka neposlušnost	Ukor, oduzimanje privilegija

Institucije socijalne kontrole uspostavljaju niz specifičnih djelovanja koje nisu usmjerene samo prema prijestupniku i njegovom kažnjavanju, već i kao oblik nagrađivanja onih članova čije je ponašanje u suglasju sa predviđenim normama, odnosno iznad očekivanja društvene grupe. U navedenom kontekstu, nepolitičke organizacije kao što su poslovne, profesionalne, religijske i slične društvene grupe češće koriste pozitivno sankcioniranje, odnosno nagrađivanje svojih članova od onog koje predviđa klasično kažnjavanje (Santee i Jackson). Poslovne organizacije često nagrađuju one pojedince koji daju istaknuti doprinos putem javnog promoviranja, dodatnih naknada (novčane bonuse) ili opipljivih uspomena za zaslugu. S druge strane, religijske organizacije svoje članstvo uvjeravaju da će njihovo ponašanje biti nagrađeno u *budućem životu* i da će na taj način steći Božije zadovoljstvo, a što je cilj svakog člana religijske zajednice.

Državne institucije, za razliku od brojnih organizacija, rijetko koriste pozitivne sankcije kao način održavanja socijalne kontrole. Država nameće različite oblike sankcija protiv onih koji krše važeće pravne norme.

PRAVO KAO OBLIK SOCIJALNE KONTROLE

Pravo interesira sociologe ne samo zato što je ono svugdje oko nas, već zbog toga što ono predstavlja formalni oblik socijalne kontrole (Friedrichs, 2005). Sadržaj prava reflektira stanje u nekom društvu. Jedan broj teoretičara promovira dva gledišta o izvorima prava: prvo je ono koje tvrdi da se pravo pojavilo kako bi objedinilo i odražavalo većinski osjećaj društvene populacije; drugo polazi od tvrdnje da pravo odražava uspješno djelovanje određene društvene grupe koja posjeduje dovoljno moći da donosi zakone prema njihovim vlastitim interesima. Oba ova modela, *konzensus model* i *konfliktni model*, se natječu u postavljanju općeg pravca izgradnje prava. Naravno, zakoni nastaju iz djelovanja države, odnosno državnih institucija. Međutim, prije nego što neka vlada ili država uspostavi zakone društvo određena djelovanja tretira „pogrešnim“, kao i opravdanost kazne od strane vlasti.

Dilema: Zakonska kazna za tinejdžere koji imaju seksualne odnose?

Kada je u Idahu (u SAD-a) pravni zastupnik pokrenuo spor, odnosno odlučio da optuži majku neudate tinejdžerke za brakolomstvo, jedan broj ljudi je po automatizmu izražavao zabrinutost zbog maloljetne trudnice (tinejdžerke), te su podržali nastojanja tužioca da osigura socijalnu kontrolu. S druge strane, postojali su i oni koji nisu vjerovali da pravo može razriješiti ovaj problem te da je nastojanje tužioca bespotrebno.

Televizijski kanal NBC je napravio emisiju o tom slučaju te organizirao glasanje koje je trajalo desetak dana. Rezultati ovog (nenaučnog) uzorka pokazuje sljedeće vrijednosti: 3 % se slaže sa postupkom tužioca, 17 % je uvjeren da su religijski savjeti najefikasniji za tinejdžere, 21% smatra da je seksualno obrazovanje u školama najbolja opcija socijalne kontrole, dok 53% misli da najveći utjecaj može ostvariti seksualni odgoj kod kuće.

Zasigurno, ljudi se nisu složili sa predloženom opcijom kako ostvariti socijalnu kontrolu nad tinejdžerima. U takvim slučajevima, pravo ima ogromne poteškoće, jer mu nedostaje podrška od šire društvene zajednice.

Unutar ovakvog općeg okvira, kroz prizmu pravnih naredbi i zabrana, neki kriminolozi smatraju da su sva krivična djela kao oblik ponašanja u proturječju sa interesima nekih segmenata društva koja posjeduju moć da oblikuju politiku društva. Međutim, iako ova definicija izgleda prikladna za veliki broj krivičnih djela koja su povezana za političko ponašanje i osobni moral, ona je preširoka za objašnjavanje nastanka svih krivičnih sankcija. Klasična krivična djela kao što su noćne provale, razbojništva i sl. oblik su ponašanja koji ostaje zločin bez obzira ko vladao i upravljao moći unutar društvenih struktura, a pravne sankcije koje su nastale kao rezultat općeg društvenog konsenzusa čine se prikladnim. Povrh toga, Hagan (1980) je nakon jedne opsežne historijske analize iznio zaključak da mnoge intere-

sne grupe utječu na stvaranje odredbi kao i njihov put do većine zakonodavstava. Hagan opovrgava tvrdnju po kojoj korist od zakona imaju jedino poslovni i politički interesni krugovi. Puno razumijevanje nastanka zakona izričito traži senzitivnost onih koji su uključeni ispred različitih interesnih grupa, kako u formuliranju novih zakona tako i u promjenama kazni u okviru postojećeg zakonodavstva (vidjeti Berk, Brackman i Lesser, 1977).

S obzirom na određena neslaganja oko brojnih aspekata prava, uključujući i ona pitanja koju vrstu djelovanja zabraniti, koliko oštro propisati sankcije za prijestupnike, te koju vrstu sile treba politika upotrijebiti i pod kakvim okolnostima, krivično pravo je u određenom smislu politički produkt. Unatoč pojavnim oblicima neslaganja oko velikog broja zakona i njihove primjene u krivično-pravosudnom sistemu, društvo je postalo mnogo senzitivnije prema složenom odnosu između krivičnog prava i pitanja njegovih adresata. Dakako, ovdje se mogu izdvojiti dva pitanja koja su najviše predmetom razmatranja, a to su: a) koju vrstu pitanja pravo može riješiti b) koje probleme pravo može proizvesti? Sama pitanja sugeriraju da pravo može napraviti korist, ali i štetu za društvenu zajednicu, premda pravne koncepcije relativno malo razmatraju o potencijalnim štetama koje može producirati pravo. Tako, na primjer, prisilno provođenje zakona protiv prostitucije može u praksi dovesti do korištenja agresivnih i neetičkih metoda od strane policije. Veliki broj ljudi ne vidi opravdanost u načinu kako pravo tretira uporabu određenih vrsta droga; neki su čak stava da se potpuno **dekriminaliziraju** određene droge, kao što je marihuana.

Najefikasniji zakoni odražavaju društveni konsenzus na temelju kojeg se određena pitanja smatraju prikladna za pravnu intervenciju (Meier i Geis, 2006). U nedostatku takvog konsenzusa, pravo je često neefikasan instrument socijalne kontrole.

Potpuno je jasno da pravo ne može riješiti sve oblike ponašanja, čak i onda kada se slažemo da specifično ponašanje predstavlja problem. Neka ponašanja su, naprosto, izvan mogućnosti da ih pravo efikasno razriješi. Međutim, koju vrstu problema treba adresirati na pravo? Iako javnost nije jedinstvena, teoretičari sugeriraju nekoliko kriterija koji bi bili od pomoći pri odlučivanju. Prvo, pravo se treba usmjeriti ka onim vrstama ponašanja koje nanose štetu drugima. Ovaj princip, kojeg je prvi artikulirao John Stuart Mill tokom 19. stoljeća, treba da služi kao važan društveni vodič. Mill je tvrdio da država može legitimno koristiti silu nad građanima, unatoč njihovoj volji, kako bi spriječila nanošenje štete drugima. Drugo, neki pravni teoretičari predlažu da pravo treba rasvijetliti ponašanja koja vrijeđaju i krše moralna uvjerenja velikog broja ljudi (Packer, 1968). Pravo ne treba niti smije da zabranjuje svako amoralno djelovanje, posebno ukoliko ta djelovanja ne proizvode dovoljno ozbiljne efekte po zajednicu zbog koji bi ih trebali pravno zabraniti. Kršenje obećanja, zaboravljanje na prijateljev rođendan ili smijanje na sprovodu su u suštini nemoralni činovi koji ne treba da se dešavaju. Ali takve povrede ponašanja ne odražavaju potrebu da se prema prijestupnicima poduzmu kaznene zakonske mjere.

Međutim, drugi oblici socijalne kontrole (o kojima smo govorili) su dosta podesniji da utječu na ovu vrstu devijantnih djelovanja.

Pravne sankcije

Pravne sankcije predstavljaju jedan od najvidnijih instrumenata formalne socijalne kontrole. Pravne sankcije su kazne nametnute zbog kršenja zakona. Mnoga od tih kažnjavanja dolaze iz krivičnog zakona, ali isto tako i drugi pravni organi donose pravne sankcije. Vladine regulatorne agencije, kao što su državna trgovinska povjerenstva, uredi za zdravstvo i sigurnost na radu, regulatorne agencije za komunikacije i sl., nameću različite sankcije zbog kršenja njihovih pravila. Određivanje mjera, koje imaju za cilj da se prekine sa određenim aktivnostima, najučestalije su sankcije regulatornih agencija. Regulatorne agencije, zbog kršenja njihovih propisa, također mogu propisati materijalne sankcije, ovisno o prilikama i samoj prirodi slučaja.

Sankcije koje se odnose na kršenje krivičnog zakona uključuju sudske naloge javnih službi, kazne, zatvaranje, pa čak i izvršenje smrtnih kazni. Zatvori kreiraju osobito vidljivu formu pravne kontrole. Povećano korištenje sankcije zatvaranja posljednjih godina u SAD-a dovelo je do snažnog povećanja broja zatvorskih jedinica, odnosno najvećeg broja na svijetu u odnosu na broj stanovnika. Gotovo svi sistemi državnih zatvora imaju problem sa prenatrpanošću, međutim 2008. godine u američkim zatvorima je bilo smješteno oko 1.6 miliona ljudi (Bureau of Justice Statistics, 2009). Ovdje naglašavamo da se ova brojka i dalje nastavlja penjati.

S druge strane, postoje pravne sankcije koje prijestupnike ostavljaju u njihovoj zajednici. Sudovi, ponekad, umjesto da prijestupnika šalju u zatvor, prijestupnika sankcioniraju tako što ga uključuju u određeni program rada u zajednici (pod nadzorom ovlaštene osobe). Ako bi, nakon nekog vremena, prijestupnik napustio rad u zajednici (kao vid kazne), onda bi se isti vratio na služenje zatvorske kazne.

U posljednjih nekoliko godina neke zapadne zemlje su razvile posebne sankcije za određenu kategoriju prijestupnika, te ih koriste u posebnim okolnostima. U tom smislu, određeni prijestupnici su osuđeni na kućni pritvor, a njihovo praćenje se vrši putem elektronskog uređaja (kao što je elektronska narukvica ili slično, koja šalje signal službi za praćenje). Također, sudskom presudom se može narediti prijestupniku da namiri štetu, odnosno plati račune liječenja svojim žrtvama. Presude mogu zahtijevati i da se prijestupnik susretne sa svojim žrtvama u cilju pomirenja ukoliko sud uvidi da takav čin ima smisla.

Literatura

- Abadinski, Howard. 1988. *Law and Justice*, Chicago: Nelson-Hall.
- Arthur, Linda B.. 1998. "Deviance, Agency, and the Social Control of Women's Bodies in a Mennonite Community." *NWSA Journal* 10: 75-99.
- Bayley, David H. 1983. „Accountability and Control of the Police: Some Lessons for Britain.“ Pp. 145-160 in *The Future of Policing*, T. Bennet, ed. Cambridge: Cambridge University Press.
- Becker, Howard S. 1973. *Outsiders: Studies in the Sociology of Deviance*, enlarged ed. New York: Free Press.
- Braithwaite, John. 1989. *Crime, Shame, and Reintegration*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brooke, James. 1996. „Idaho County Finds Ways to Chastise Pregnant Teens: They go to Court.“ *New York Times*, October 28: p. A26.
- Bureau of Justice Statistics. 2009. *Prisoners in 2008*. Washington, D.C.: Bureau of Justice Statistics, U.S. Department of Justice, accessed online January 6, 2010 at <http://bjs.ojp.usdoj.gov/index.cfm?ty=pbdetail&iid=1763>.
- Bryant, Clifton D., ed. 1990. *Deviant Behavior: Readings in the Sociology of Deviant Behavior*. New York: Hemisphere.
- Coleman, James William. 1989. *The Criminal Elite: The Sociology of White Collar Crime*, 2nd ed. New York: St. Martin's Press.
- Demirović, M. i Veladžić, Nevzet. 2004. *Sociologija*. Bihać: Pravni fakultet.
- Gibbs, Jack P. 1989. *Control: Sociology's Central Notion*. Urbana: University of Illinois Press
- Gosselin, Denise Kindschi. 2003. *Heavy Hands: An Introduction to the Crimes of Family Violence*, 2nd ed. Upper Saddle Creek, NJ: Prentice Hall
- Hagan, John. 1980. „The Legislation of Crime and Delinquency: A Review of Theory, Method, and Research.“ *Law and Society Review* 14: 603-628.
- Hall, Jerome. 1952. *Theft, Law and Society*, 2nd ed. Indianapolis: Bobbs Merrill.
- Horwitz, Alan V. 1990. *The Logic of Social Control*. New York: Plenum.
- Meier, Robert F., and Gilbert Geis. 2006. *Criminal Justice and Moral Issues*. Los Angeles: Roxbury.
- Oliver, William. 1994. *The Violent Social World of Black Men*. New York: Lexington.
- Rule, James. 1988. *Theories of Civil Violence*. Berkeley: University of California Press
- Veladžić, N. i Kržalić, A. 2011. *Metodologija društvenih nauka*. Bihać: Univerzitet u Bihaću
- World Net Daily. 2009. „The Big List: Female Teachers With Students.“ August 5: accessed online at http://www.wnd.com/news/article.asp?ARTICLE_ID=53859 on September 16, 2009.

Summary

Deviant phenomena are occurring in a specific social context. These phenomena are developing their own separate histories, and those can evolve over time. Such a context of meaning is necessary to bear in mind, not only for understanding the phenomena, but in order to achieve effective social control. Social control usually seeks to influence human actions through sanctions or certain reactions to their pattern of behavior. Internalization of norms determined probably the most effective form of social control because it negates the need for sanctions. Social control can be expressed through formal or informal methods, while different types of sanctions have different effectiveness. The process of social control is, in essence, part of deviant processes. Some people control others defining their behavior as deviant. In the same way, the definition of deviance has the same function, in order to harmonize human behavior and to keep them out of the scope of sanctions.

Most expressive examples of formal instruments of social control are the laws. By the logic, the law is applied to everyone under a certain political jurisdiction, and any breaches of the law, often, causes a harsh punishment. Members of the community sometimes are not able to agree upon which behaviors are opposed to the law. In such cases, the laws cannot provide effective social control. In other cases, the law creates a worse shortcomings of the inefficiency; in fact, it is sometimes additionally complicates social problems giving power to deviance. Sociologist's point of view is that both deviance and social control are associated with certain standards. While the deviation behavior varying from group to group, depending on changes in their normative structures, measures of social control also varying.

Keywords: *deviant phenomena; formal sanctions; informal sanctions; societal pressures; law; positive sanctions; social control.*